

Muhibbî Dîvânı'nda Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

Features of the Old Anatolian Turkish Language in the Muhibbi Divan

Mevlüt GÜLMEZ *
Bekir DİREKÇİ **

Öz: Osmanlı padişahları ve şehzadeleri dönemin siyasi ve askerî yoğunluğu arasında hem sanatsal faaliyetleri desteklemiş hem de sanatın farklı dallarında kendileri de eserler vermişlerdir. Özellikle şiir sahasındaki maharetleri takdire şayandır. Sultan şairler içinde gerek şiirsel yönü gerekse şiir sayısı açısından Kânûnî Sultan Süleyman önemli bir konumdadır. Kırk altı yıllık saltanatında göstermiş olduğu başarıyı şiir sahasına da taşıyan Kânûnî, dört binden fazla şiire imza atarak Türk edebiyatında en çok şiir yazan beş altı şairden biri olmuştur. Bu çalışmada Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiş Kânûnî'nin şiirleri eskicil (arkaik) unsurlar açısından değerlendirilecek, Muhibbî divanı üzerinde yapılan çalışmalar etraflıca tanıtılacaktır. 2016 yılında yayımlanan Kânûnî'nin bütün şiirlerini ihtiva eden Muhibbî Dîvânı'nı esas almak suretiyle divanda yer alan Eski Anadolu Türkçesi unsurları ek, ses ve kelime düzeyinde tespit edilecektir. Divanda yer alan zarf-fiil, şahıs, yapım ve çekim eklerinde, haber ve tasarlama kiplerinde, seslerde ve söz varlığında tespit edilen eskicil (arkaik) unsurlar üzerinde durulacaktır. Eskicil unsurları ihtiva eden şiirlerden bir ya da iki beyit verilecek; hem ekler hem sesler hem de kelimelerdeki değişimler gösterilecektir.

Anahtar sözcükler: Kânûnî Sultan Süleyman, Muhibbî Dîvânı, Eski Anadolu Türkçesi, Eskicil Ögeler

Abstract: Ottoman sultans and princes both supported artistic activities and gave produces their own work in different branches of the arts in the midst of all the political and military events of the period. In particular their poetical talents are worthy of respect. Suleiman the Magnificent holds a significant position in terms of his own poetry and the number of poems he wrote amongst Ottoman Sultans who were also poets. Having succeeded in the field of poetry, which he had shown in the course of his forty-six-year reign, Kanuni became one of the poets who wrote the most poetry in the history of Turkish literature, writing more than four thousands poems. In this study, the poems of Sultan Suleiman the Magnificent are evaluated in terms of their archaic elements and the studies on the Muhibbi Divan are thoroughly introduced. Those elements of Old Anatolian Turkish which are found in this Divan (published in 2016) containing all of this sultan's poems are determined at the affix, phoneme and vocabulary levels. The archaic elements, which were determined in the level of verbal adverb, the pronoun, the derivational and inflectional morphemes, indicative and subjunctive moods, phonemes and in the vocabulary of this Divan are emphasized. Couplets containing these archaic elements are presented and the changes in both sounds and words is shown.

Keywords: Suleyman the Magnificent, Muhibbi Divan, Old Anatolian Turkish Language

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Antalya.
mevlutgulmez@akdeniz.edu.tr

** Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Antalya.
bdirekci@akdeniz.edu.tr

Giriş

Diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de sanatsal faaliyetler Hükümdarlar tarafından desteklenmiştir. Sanatçıların ve bilim adamlarının desteklenmesi kültürel hayatın her daim canlı tutulmasını sağlamıştır. Sanatsal faaliyetleri desteklemekle kalmayıp kendileri de edebiyatın farklı alanlarıyla ilgilenen Osmanlı padişahları ve şehzadeleri özellikle şiir alanında çok önemli çalışmalara imza atmıştır. Yazdığı şiirlerle Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiş Kânûnî Sultan Süleyman bu padişahlardan biridir.

Doğu'da "*Kânûnî*", Batı dünyasında ise "*Muhteşem ve Büyük Türk*" olarak adlandırılan Kânûnî Sultan Süleyman, Osmanlı Devleti'nin 10. padişahı ve 89. İslâm halifesidir. O, kırk altı (1520-1566) yıllık saltanatında göstermiş olduğu başarıyı şiir sahasına da taşımış, yazdığı dört binden fazla şiirle sultan şairler arasında birinciliğe yerleşmiştir. Sade, açık bir dille yazdığı ve edebî değeri yüksek olan şiirlerle hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde birçok şairi etkilemiştir.

Şair padişahların önde gelenlerinden olan ve büyük bir dîvânı bulunan Kânûnî Sultan Süleyman Han, devlet idaresi yanında şiire ilgi duyan, geçmişi ve yaşadığı zamana edebî açıdan bakan bir şairdir. Onun hayatının her anında şiir vardır. Türk edebiyatı onun zamanında yeni gelişmeler gösterir (Yavuz & Yavuz 2016, 13).

Kanûnî, Muhibbî mahlasıyla yazdığı şiirlerinde hem kendi devrinde hem de daha sonraki devirlerde sanat yönü ile dikkatleri üstüne çekmiştir. İyi derecede Arapça ve Farsça bilen Sultan'ın aynı zamanda Farsça meydana getirdiği divanı da vardır. Tezkirecilerin söz birliğiyle ifade ettiği gibi Muhibbî, Türkçenin yanında Farsçayı kullanma hususunda da çok mahirdir. Döneminin siyasi ve askerî yoğunlukları arasında şiir, Muhibbî'nin sığındığı, dinlendiği bir mekân olmuştur. Bu yüzden Muhibbî Türk edebiyatında en çok şiir yazan beş altı şairden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yavuz *et al.* 2014, 7).

Muhibbî Dîvânı Üzerine Yapılan Çalışmalar

Osmanlı sultan ve şehzâdelerinin hemen hepsi şiirle meşgul olmuş, bir kısmı divan tertip etmiştir. Arapça ve Farsçaya şiir yazacak derecede hâkim olan Kânûnî, biri Farsça dört divan teşkil edebilecek şiir sayısına sahiptir (Tunç 2000,1).

Türkçe divanının yanında Farsça ile şiirler yazdığı bilinmekte ve bu dilde bir divanı da bulunmaktadır. Türkçe divanında dört bin yüzün üzerinde şiiri olduğu son araştırmada tespit edilen Kânûnî'nin bu açıdan bakılınca Türk edebiyatında önemli bir yerinin bulunduğu ve en çok şiir yazan hükümdarlar arasında birinci sırayı aldığı görülür. Onun divanının Türkiye kütüphanelerinde yirmi civarında nüshası bulunduğu ve bundan da Sultan'ın şiirlerinin sevilip çok okunduğu anlaşılmaktadır (Yavuz & Yavuz 2016, 24).

Kânûnî Sultan Süleyman'ın Dîvânı üzerine ilk yayım Âdile Sultan (1826-1899)'a aittir. Dîvân-ı Muhibbî adlı çalışma H 1308 tarihlidir. Âdile Sultan'ın çalıştığı nüsha üzerine Vahit Çabuk Dîvân-ı Muhibbî (Kanûnî Sultan Süleyman'ın Şiirleri), adlı yayını 1980 yılında yapmıştır. Prof. Dr. Günay Kut'un Kültür Bakanlığı tarafından 2001 yılında basılan Muhibbî Dîvânı-Tıpkıbasım adlı çalışması da burada zikredilmesi gereken bir diğer eserdir. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesindeki 5467 numarada kayıtlı bulunan nüsha da yine tıpkıbasım yöntemiyle Ereğli Demir Çelik Fabrikası tarafından orijinaline uygun boyutlarda yayımlanmıştır. Kânûnî'nin Dîvânı üzerinde ilmî neşri ise 1977 yılında eseri doktora tezi olarak hazırlayan değerli bilim adamı Prof. Dr. Coşkun Ak yapmıştır. Ak'ın yaptığı çalışmada Kânûnî'ye ait 3122 şiir tespit edilmiştir (Yavuz & Yavuz 2016, 15, 24-25).

Kânûnî Sultan Süleyman'ın (Muhibbî) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Kitaplığı 1132 numarada kayıtlı bulunan ve kendi el yazısıyla olan divanı Doç. Dr. Orhan Yavuz tarafından yayımlanmıştır. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayımlanan, Muhibbî Dîvânı-Kendi Hattıyla, (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım) adını taşıyan eserde diğer nüshalarda bulunmayan 130 şiir yer almaktadır (Çavdar 2015, 355). Ayrıca bu nüsha ile Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi nüshası arasında hiçbir ortak manzume de yer almamaktadır.

Muhibbî Divanı'nın, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde 3718 numarada kayıtlı nüshası Muhibbî Divânı-Bölge Yazma Eserler Nüshası adıyla neşredilmiştir. Bu nüshada 548 şiir mevcuttur. Bu nüshada yer alan 105 şiirin diğer nüshalarda yer almaması yapılan çalışmanın değerini artırmıştır (Yavuz *et al.* 2014 12-13).

Muhibbî divanı üzerine en son çalışma Prof. Dr. Kemal Yavuz ve Prof. Dr. Orhan Yavuz tarafından yapılmıştır. 2016 yılında 2 cilt hâlinde Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayımlanan Muhibbî Dîvânı (Bütün Şiirleri) (Yavuz-Yavuz, 2016) adlı eserde Kânûnî'ye ait 4118 şiir mevcuttur. Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Nuruosmaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Millî Kütüphane, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi ve başka kütüphanelerde bulunan yirmiye yakın nüsha karşılaştırılmış, mecmualardaki şiirler de bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz, Coşkun Ak'ın çalışmasındaki şiir sayısına yaklaşık 1000 şiir daha eklemiştir. Adı geçen çalışmada "İnceleme" başlığı altında "Türklerde Şiir ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın Mahlası", "Etkilendiği Şairler ve Şiirlerinin Özellikleri", "Şiir Görüşü", "Benzetmeler, Güzel Buluşlar ve Dil Açısından Muhibbî Dîvânı Deyimler, Atasözleri, Kelimeler", "Âdetler ve Cinashı Kullanışlar", "Vezin ve Kafiye", "Tarihî Hâdiselerin Şiire Aksî ve Kahramanlık Şiirleri", "Muhibbî'nin Şiirlerine Etkiler", "Nazire Edebiyatı Açısından Muhibbî", "Devrin Şairlerine Göre Muhibbî", "Tahmis Yönü ile Muhibbî", "Naat, Münâcat ve Tevhidleri", "Muhibbî ve Türk Şarkı Edebiyatı", "Dünya Karşısında Muhibbî, Öğütleri ve Tevbesi" bölümler yer almaktadır.

Muhibbî Dîvânî'nda Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

Konu yönüyle çok zengin olan Muhibbî Dîvânı dil çalışmaları açısından da önemli bir kaynak niteliğindedir. Genelde şairler ve yazarlar, içinde yaşadığı toplumun dilini ve ağız özelliklerini büyük ölçüde eserlerine yansıttıkları için divanda kullanılan kelimeler ve gramer şekilleri itibarıyla döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. Ayrıca divan, bir önceki döneme ait özellikleri bünyesinde barındırması yönüyle de önemli bir eserdir.

Devrelerin birbirine geçişi keskin çizgilerle ayrılamayacağı için Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıca arasında da uzun bir geçiş safhası olmuştur. Osmanlıcanın başlangıcını teşkil eden ve 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın ilk yarısını içine alan devirde eski gramer şekilleri, yerlerini henüz tamamıyla yeni şekillere bırakmış değillerdi. Bu eski şekillerden bazıları Osmanlıcanın içinde daha sonraları da kendisini muhafaza etmiş, bunlardan klişeleşmiş olarak Türkiye Türkçesine geçenler bile olmuştur (Ergin 1993,17).

Muhibbî Dîvânî'nda sadece Eski Anadolu Türkçesi unsurları değil; Çağatay (bol- yardımcı fiili) ve Azerbaycan Türkçesine (apar-, külek, -anda zarf-fiil eki) özgü kelime ve eklerin de kullanıldığı görülmektedir. 291. şiirde hem Çağatay Türkçesinde kullanılan bol- yardımcı fiili hem de Eski Anadolu Türkçesi dönemine özgü -*IsAr* gelecek zaman eki birlikte kullanılmıştır.

Heft iklîmî saña cümle musahhar boldı tut

'Ömr dağı Hızr-ıla 'âlemde hem-ser boldı tut

Niçelerden kaldı dünyā kalı**sar** senden dağı
Bu ribāta kim kona göçmek muqarrer **boldı** tut

Çün saña kalmaz ne lāzım tākūñı kılmak yüce
Hışt-ı eyvānuñ kimi sīm ü kimi zer **boldı** tut

Bir avuç toprag-ıla ancak olur renc hāşılıñ
Cümle ‘ālem gencini saña müyesser **boldı** tut

Şādī vü ğam iy Muḥibbī tutmadı bir dem qarār
‘Ākıl olur her birisi gelse bir ebr **boldı** tut

[291]

Muḥibbī bir başka şiirinde (-GA gelecek zaman eki) Çağatay Türkçesi dil unsurlarına yer verdiğini görüyoruz.

Çünkü içdüm ben ezel cām-ı maḥabbet cür‘asın
Rüz-ı maḥşerde dağı ser-mest ü ḥayrān **körgesin**
Ol zamān bārī teraḥḥum eyle ḥālüm **sorgasın**
El-amān iy şu‘le-i şevk-i maḥabbet el-amān

[3567/7]

-(g)An sıfat-fiil eki ile bulunma hâli (-DA) ekinin birleşiminden oluşan bu yapı zarf-fiil görevinde kullanılmıştır. Ekin Batı Türkçesinde g/ğ seslerinin düşmesi sonucu bugünkü hâlini aldığı bilinmektedir (Karasoy 2016, 9). Ek, Azerbaycan Türkçesinde hâlen canlı bir şekilde kullanılmaktadır.

Mısr-ı Yūsuf‘dan getürdi pīrehen būyın şabā
Rūşen olup açıl**anda** dīde-i Ya ‘kūb‘dur

[848/2]

Muḥibbī şabr eyle zecr-i ‘ışka
Gerekdür emr **olanda** çünkü ğayret

[258/7]

Kebūter göñlümi çeşmi **apardı**
Şikārını alur elbette şah-bāz

[1295/6]

Baḥr-ı eşkümde Muḥibbī bu cihān fülk olalı
Zevrağı meh **külegi** gün bādbānıdur felek

[1759/5]

Osmanlı Türkçesinin ilk dönem metinlerinde Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri kendini göstermektedir. Biz de bu çalışmamızda Muhibbî Dîvânî'nda Eski Anadolu Türkçesi unsurlarını ekler ve kelime düzeyinde tespit etmeye çalıştık.

Zarf-Fiil Eklerinde Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

-IcAk, -IcAgAz Eki

Bugün *-mca*, *-ince* anlamı veren *-IcAk* eki Eski Türkçede mevcut değildir (Timurtaş 1994, 139). Eski Anadolu Türkçesi döneminde sık rastladığımız *-icak*, *-icek* zarf-fiili eki Osmanlı Türkçesi döneminde bir müddet kullanılmış, daha sonra kullanımdan düşmüştür. *-icak*, *-icek* ekinin genişlemesi ile oluşan *-IcAgAz* eki de yine aynı dönemde kullanılmıştır. Muhibbî Dîvânî'nda her iki kullanıma da uygun örnekler bulunmaktadır.

Dōstum sen olmasañ gülşen gelür külhan baña

Senüñ-ile **olıcak** külhān olur gülşen bana

[45/1]

Bî-kesem kimsene yok deşt-i ğamında **ölice**

Üstüme ağlaya bir kimse semādan ğayrı

[3355/6]

Ruhsāruñı gördükde n'ola ger taleb itsem

Dil-teşne olan **göri**cegez suya segirdür

[510/3]

-mAdIn Eki

Eski Türkçe devresinde kullanılan *-mAtI(n)* zarf-fiil eki, Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesine de bu şekilde geçmiştir. Daha sonra ek, *-madan*, *-meden* şeklini almıştır. Ek, divanda 47 kez kullanılmıştır.

Bu Muhibbî öliyor derd-i firāk-ıla bugün

Çıkmadın cānı iriştün diñüz ol yāra meded

[400/5]

Geçmedin 'ömr-i 'aziz cidd kılam cehd idüben

Vuşlat el vire alam genc-i nihānı elüme

[2949/2]

-UbAn; -UbAnI; -UbAnIn Eki

Eski Türkçe döneminde *-pan*, *-pen* şeklinde karşımıza çıkan bu zarf-fiili eki Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Anadolu Türkçesinde *-UbAn*; *-UbAnI*; *-UbAnIn* şeklinde genişleyerek kullanılmıştır (Yavuz ve et al. 2014, 16). Daha sonra ek, *-madan*, *-meden* şeklini almıştır.

Bülbül-i şūrîde-veş efgānum işidüp benüm

Ġonca ağzın aç**uban** nergis tutupdur göz bana

[8/4]

İy şeh lebüñ helvāsını eyler dem-ā-dem arzū

Nergis çemende her nefes **görübeni** hayrān olur

[952/2]

Çeşm-i cellâdı Muhibbî çeke ger katlûne tîğ
Sunubanın çıkma edep gözleyüben nîzeni

[3262/5]

Haber ve Tasarlama Kiplerinde Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

-(y)Ip dur Eki

-(y)Up zarf-fiil eki ile -dur(ur) bildirme şeklinin birleşmesinden meydana gelen ek, Eski Anadolu Türkçesi döneminde öğrenilen geçmiş zaman için kullanılmıştır.

Üzerinde çalıştığımız divanda da bahsi geçen ek öğrenilen geçmiş zamanı karşılamak için kullanılmıştır.

Halka halka ‘âşîka dām-ı belâdur kākülün
Yoğsa hüsnün gencini bekler olupdur ejdehâ

[63/3]

Boynuna takaldan berü zülfeynüni bu dil
Zencir ile Mecnûna dönüpdür il içinde

[3853/2]

-IsAr Eki

Eski Anadolu Türkçesi döneminde gelecek zaman eki olarak -isar, -iser eki kullanılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde -ası, -esi sıfat-fiil ekinden de öğrenilen geçmiş zaman eki olarak istifade edilmiştir. Bu dönemin sonuna doğru söz konusu zamanı karşılamak üzere -acak, -ecek eki kullanılmaya başlanmıştır. Muhibbî Dîvânı’nda -acak -ecek eki, ölecek sayru, diyecek hâl, ölecek yir, varacak yir, olacak iş, yatacak yir gibi örneklerde sıfat-fiil olarak; itmeyecekdün, rahm eyleyecek...gibi örneklerde de yavaş yavaş gelecek zaman eki olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Yakısdur âteş-i ruhsârına dilber seni
İy Muhibbî bir gün öñdin âteş-i ruhsârın öp

[148/5]

Râh-ı ‘ışkıında figānum işidüp yâr incinür
Öldüriserdür Muhibbî derdmendi kîn salup

[157/5]

-gIl Eki

Eskiden Türkçede emir teklik ikinci şahıs için de ek vardı. Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinin başlarında kullanılan -gil, -gıl emir ikinci teklik şahıs eki, sonraki dönemlerde kullanımdan düşmüştür (Ergin 1993, 289). O. Fikri Sertkaya -gil, -gıl ekinin ikinci teklik kişi emir eki değil, eksiz emir biçimini pekiştirmeye yarayan bir edat olduğunu belirtmektedir (Sertkaya 1988).

Şçerbak da -gIl ekinin yalnızca teklik 2. şahısta kullanıldığını ve emir anlamını kuvvetlendirdiği için bu şeklin sık sık kesin emir olarak adlandırıldığını ifade etmiştir (Şçerbak 2016, 57). Bugün bazı Çağdaş Türk Lehçelerinde ek varlığını devam ettirmektedir. Metnimizde

yüze yakın örnekte bu eki görmekteyiz.

İşidüp 'ışkdan şadâ itdi hemân-dem dil hürüş

'İşk dir âh eylegil 'aql ise dir olgil hamüş

[1417/1]

Şahıs Eklerinde Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

-Am Eki

Eski Anadolu Türkçesinde teklik birinci şahıslarda kullanılan şahıs eklerden biridir. Bu dönemde kullanılan ekler şunlardır: *-van, -ven; -vanın, -venin; -vam, -vem; -am, -em; -ın, -in*

Ser-i kûyına Muhibbî yine 'azm itdi bugün

Andan öñdin bilürem kim dil-i âvâre gider

[543/5]

Senüñ-ile olıcak külheni gülşen görürem

Sensüzün baña ne gülşen ü ne 'âlem görünür

[712/4]

-vUz Eki

Zamir kaynaklı kişi eklerinden olan *-vUz* eki, Eski Anadolu Türkçesinde geniş bir şekilde kullanılmamış, yalnız istek ve şart çekimlerinde kendini göstermiştir. Bu ek biz zamirinden inkişaf etmiştir. *b->v-* değişmesi olmuş, *v* dudak ünsüzünün tesiri sebebiyle ekteki ünlü yuvarlaklaşmıştır (Yavuz 2006, 198).

Çokluk birinci şahıs eki divanda sadece bir örnekte karşımıza çıkmaktadır.

Eyle dile cefâları tâ sürevüz zevk u şafâ

Gele baña o merhabâ zulm senüñ sitem senüñ

[1899/4]

-AyIn Eki

Emir 1. teklik şahıs eki (*-AyIn*) metinde 10 örnekte kullanılmıştır. Metinde *basayın, yakayın, urayın, yanayın, yarayın, yalvarayın* gibi örneklerde kullanılan ekin bugünkü kullanımı olan (*-AyIm*) metinde oransal olarak daha fazladır.

Gavvâş olayın yine bu söz bahırına dalup

Dürler çıkarup 'arz ideyim ger ola tãlib

[184/1]

İy Muhibbî yür[i] var kûy-ı hãrãbât eri ol

Alayın dime sakın ad-ıla sanı elüme

[2949/5]

Yapım ve Çekim Eklerinde Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

-gur-, -gür- Eki

-gur-/ -gür- Eski Türkçe devrinde ettirgenlik eki olarak kullanılmıştır. Ek, Batı Türkçesine geçerken başındaki *g* ve *ğ* düşmüş, bugün kullandığımız *-r-* ettirgenlik eki hâline dönüşmüştür.

Bu ek, Eski Anadolu Türkçesinde *ir-gür-* “*erdirmek, ulaştırmak*”, *tur-ğur-* “*durdurmak*”, *dir-gür-* “*diriltmek*” örneklerinde görülmektedir.

Bugün Türkiye Türkçesinde canlılığını yitirmiş bu ekin Muhibbî Dîvânı’nda *dir-* ve *ir-* fillerine getirildiği görülmektedir.

İy şabā **irgür** ğubār-ı kūyını

Tā ki idem gözlerüme tūtiyā

[30/3]

Ḳahr-ıla ger öldüre luḫ ile gine **dirgüre**

Dimezüz çün u çerā çün olmuşuz fermān aña

[64/3]

-z- Eki

Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren görülen bir ettirgenlik ekidir. Eski Türkçe döneminde daha çok kullanılan ek, Batı Türkçesinde âdetâ unutulmuştur. *Ut-u-z-* “*kumarda kaybetmek*”, *em-i-z-* “*emzirmek*” ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *tamzır-* “*damlatmak*” fiillerinde kullanılmıştır. Muhibbî Dîvânı’nda bahsi geçen ekin sadece *dam-* fiilinde kullanıldığı görülmektedir.

Mār zülfinden Muhibbî çokdan olurdu helāk

Leblerinden agzına **damzur**masa tiryāk-i ‘ışk

[1635/5]

Hastayam za‘fum katı gördükçe hālüm dāğ-ı ğam

Penbe ile **tamzurur** agzuma āb üç günde bir

[524/4]

-İAyIn Eki

Bu ek birden fazla ekin birleşmesi ile meydana gelen eklerden biridir. Eskiden bu ek *-ça, -çe, -ca, -ce* çekim ekinin yanında onun gibi bir eşitlik çekim eki olarak kullanılırdı. Eski Anadolu Türkçesinde böyle çekim eki olarak “*gibi*” ve “*göre*” ifadesi ile geniş ölçüde kullanılmıştır (Ergin 1993, 173). Metinde:

Sinemüñ dāğın görenler gülsitānum var sanur

Sulayın gözyaşındur āb-ı revānum var sanur

[525/1]

Eşk-i çeşmüm ğarḳ iderse tañ degül dil zevraḳın

Mevc urur deryā**layın** āh eyledükçe cūş ider

[705/2]

Gül gibi meh-pāreler çün ‘arz-ı dīdār itdiler

‘Āşık-ı bī-dilleri bülbül**eyin** zār itdiler

[728/1]

-cİlAyIn Eki

Batı Türkçesinde kullanılışı sonradan azalan bu ek Eski Anadolu Türkçesinde çok kullanılmıştır. Kullanış sahası zamirler olup onlara “gibi” ve “kadar” manaları verir, onların benzetme şekillerini yapar. Eski Anadolu Türkçesinde bu da zamirlerde bir eşitlik çekim eki gibi vazife görmüştür (Ergin 1993, 174). Metinde 65 örnekte kullanılan ek, ben ve sen zamirleriyle birlikte kullanılmıştır.

Bir dem dilüm derd ü gamuñdan cüdā degül

Var mı gönül ki **bencileyin** mübtelā ola

[89/3]

Bu Muhibbî yazsa hüsni āyetin dil levhine

Okıyan dir **buncılayın** kimseler inşā dimez

[89/3]

-durur Eki

Eski Oğuz Türkçesinde *durur* yanında +*dur* bildirme eki yaygınlaşmıştır: *Yunus durur* (Yunustur), Yunusdur, atasıdur, atası durur (atasıdır) (Ercilasun 2004, 460). Bildirme 3. teklik şahıs eki metinde hem ekleşmiş hâli hem de kelime hâli ile birlikte kullanılmıştır.

Günāhum bu-**durur** ‘ışkuñ Hudā’dan istedüm irdüm

Günāhkāruñ du‘āsı[nı] dimeñ ki müstecāb olmaz

[1328/6]

Şāh olup kim geydi-y-ise atlas u dībā harīr

Yig-**durur** saña qalender gibi olmak jende-püş

[1417/2]

-vAn Eki

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bildirme birinci teklik şahıs eklerindedir. Muhibbî Dîvânî’nda 11 örnekte karşımıza çıkmaktadır.

Hasta-dil**ven** iy tabīb-i cān nedür hālüm didüm

Didi iy miskīn bu derdūñ qābil-i dermān degül

[1926/3]

Teşne dil**ven** zulmet-i hicrān içinde kalmışam

Hızr olup ben kalmışa gel göstere rāh iy şabā

[23/4]

Seslerde Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları**Zamir n’sinin Yerine -y Yardımcı Ünsüzünün Kullanılması**

Türkiye Türkçesinde dönüşlülük zamiri olarak kullandığımız “kendi” kelimesi Eski Anadolu Türkçesinde “kendü” şeklindedir. Divanda 22 örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bu örneklerde “kendü” dönüşlülük zamiri ile hâl eklerinin arasına “n” yerine “y” sesinin getirildiği görülmektedir.

Bilmege hâlin Muhibbî'nün yine Mecnûn gerek
 Kimse bilmez hâlini kendüye sor gör ol ne dir
 [607/5]

Zamir n'sinin Kullanılmaması

Çağatay, Modern Özbek ve Uygur Türkçesi dışında bütün lehçe ve ağızlarda kullanılan zamir n'si (pronominal n), üçüncü şahıs iyelik ekiyle hâl ekleri arasında, çokluk ve hâl eki almış işaret zamirlerinde kullanılmaktadır (Başdaş 2014, 147). Ayrıca ki aitlik ekiyle hâl ekleri arasında da kullanılır.

Zekât-ı hüsnüñ 'arz eyle şehâ borcuñ edâ olsun
 Ele al gönlin 'uşşâkuñ **bular** hep bî-nevâlardur
 [483/2]

Olar kim fikr-i zülf-i yâr iderler
 Güzeller fikrini tekrâr iderler
 [757/1]

Şular kim dâr-ı dünyâyı vefâdâr ola sanmışdur
 Akar suya eser yile dayanmışdur dayanmışdur
 [857/1]

Söz Varlığında Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

Muhibbî Dîvânı'nda tespit ettiğimiz kelimelerin büyük bölümü bugün standart Türkçede kullanımdan düşmüştür. Kullanımdan düşmemiş olanları da ses değişikliğine uğramıştır.

Kelimeler

alda-: (OT< al 'hile" +da-) Aldatmak, kandırmak, oyun etmek.

Naqd-i cân virmiş yâra alam büsesini
 Bozdu bazarumuz **aldadı** fi'l-hâl beni
 [3342/6]

apar-:(< ap [<*al-(1)p]-ar [<*bar-] Götmek, alıp götürmek.

Gözün yaşı-durur bir mâ-i cârî
 Muhibbî adına dirler **apar** dōst
 [221/5]

assı: (ET., OT. Asıg 'fayda') Yarar, fayda.

Ebrüñ cüd u 'a'fâsın bāğ-ıla Hāmün'a sor
 Mâldan ne **assı** kaldı hırş-ıla Kārün'a sor
 [905/1]

ayakdaş: (hlk. 'yol arkadaşı, yoldaş') İşlerini el birliğiyle yapanlardan her biri.

'Işk rāhına girüp düşdüm belâ şahrāsına
 Vâdi-i miñnetde Mecnûn'dur **ayakdaşum** benim
 [2365/2]

ayruksı: (ET. adruk, OT. adruk 'başka, ayrı'+ sı) Başkası.

Baňa itdüğini zülf[i] hemîşe
Dinen **ayruksı** hîç bir kâfir itmez

[1299/2]

başlu: (DLT) 'yara, çıban'+lu) Yaralı.

Leylî zülfî hasretinden bu gönül Mecnûnlayın
Gözi yaşlu bagrı **başlu** 'âşık-ı âvâredür

[780/3]

bay: (DLT bāy 'zengin') Zengin.

Her kim ki göre la'lüñi ol mey-perest olur
Mîr ü gedā vü **bay** u fakîr ü civān ü şeyb

[196/4]

bilîş: (<bil-iş DLT bilîş 'bilîş, tanış; bilen, bilici') Bildik, tanıdık, dost, aşına.

Hâlümü sormaz gelür yād u **bilîş** illā ki ğam
Bulmadum derde devā ben bu dil-i maḥzūn için

[2671/2]

bilü : (TS. bilü 'bilgi') Bilgi, bilim, hikmet ve irfan, zihin, düşünce.

Nāgehān gördüm senüñ ben iy perî behcet yüzüñ
Ol zamāndan gitdi 'aqlum kalmadı hergiz **bilüm**

[2156/2]

birle: (DLT birle 'ile, beraber' bir+ile) İle.

Cān u dil oldı şehā tîr-i müjeñ **birle** helāk
Her ne kim senden ire ḥūbdur olmaz o ḳabîḥ

[348/4]

bulak:(bula-[< *bulğa-]+-k 'pınar') (KB bulak 'pınar') Pınar.

Gözüm yaş[1] akup artar sanasın cūy-ı Nîl oldı
N'îçün ol Yūsuf-ı Mıṣrî varup görmez **bulagında**

[2983/8]

çın seher: Tan yeri ağarmak üzere olduğu zaman.

Gün yüzüñ eger itse tülü' **çın seherden**
Gökler yüzi surḥ u kenārî şafaḳ olur

[813/4]

çigzin-: (TS çigzinmek~çegzinmek 'döndürmek, devrettirmek') Dönmek, dolaşmak, hareket etmek.

Yine hemr bülbüledür **çigzinüp** muḥkem köpürmişdür
Düşelden ḳadd-i bālāñuñ hevāsına esirmişdür

[3993/1]

dabanca/ tapanca: (TS tabanca~tapanca) Tokat, sille, şamar.

Sakın dünyā-yı dūna olma mağrūr

Urısar bil saña āhır **dabanca**

[3002/4]

Bulımadum aradum bu cihānı

Yimemiş ola bir kimse **tapanca**

[2879/2]

damzur-: (DLT tamıt-, tamtur-, tamuz- ‘damlatmak’ ET (Uyg) tamız- ‘damlatmak’ EAT damzur- < tam-ız-ur-) Damlatmak, damlatarak içirmek.

Mār zülfinden Muḥibbī çokdan olurdu helāk

Leblerinden agzına **damzur**masa tiryāk-i ‘ışk

[1637/5]

dirgür- : (ET. tırgür- DLT tırgür- ‘diriltmek’) Diriltmek.

Her dem egerçi ğamzesi ‘uşşākı öldürür

Dirgürmesine lebleri biñ dürlü fen bilür

[715/3]

döy-: (EAT döy- ‘dayanmak, katlanmak’) Kelime ET (<*tflz-) eylemiyle karşılaştırılmalıdır (Taş 2009, 78). Tahammül etmek, dayanmak.

Ruḥlaruñ tábına karşı koma gider zülfüñi

Korkum oldur āteşe **döy**mez o zülf-i ḥam yanar

[942/4]

düriş-: (EAT düriş- ‘çalışmak, çabalamak’) Çalışmak, gayret etmek.

İy Muḥibbī **düriş**üp ‘ışk-ı ḥaḳīkī taleb it

Sözlerüm cümle ḥaḳīkīdür anı sanma mecāz

[1215/7]

dükel: (ET tügāl ~tükek ‘tam, tamamıyla’, DLT tükel ‘tamamen, büsbütün’) Hep, cümle, hepsi, herkes.

Dükeli ben baña itdüm eşkümüñ bārānını

Gülşen-i ḥüsninde ḥaṭṭı tāze bitmiş yoncadur

[879/4]

eğın: (OT egin (Uyg., DLT, KB) ‘sırt, arka, omuzlar’) Sırt, arka.

Her kaçan ğonca gibi nāz-ıla güftār idesin

Şevkden güller ala **egnine** kırmızı ḳabā

[31/3]

em: (ET, OT. em (DLT) ‘ilaç, merhem’, Uyg. emlāmāk ‘tedavi etmek’) İlaç, deva, çare.

Cān çıkdı meded la‘l-i lebüñden didüm **em** sun

Güldi didi ölmedi henüz daḥı sesi var

[769/4]

epsem: (Çağ. ebsim 'sessiz, susmuş') Sessiz, ses çıkarmayan, susan .

Ğuşşa vü ğamdan şikâyet bir muṭavvel kışşadur

İrmedi kimse anuñ ğavrına gel **epsem** gönül

[2034/4]

eyt-: (DLT ay- 'söylemek', ayt- 'söylemek, sormak', EAT eyt-, eyit- 'söylemek, demek, anlatmak') Demek, söylemek.

Kaşı yayından kaçan ğamz okların atsa niĝār

Cân buña **eydür** ki kurbân olayın ebrulara

[3055/4]

geñez: (DLT keñes 'sığ, az, kolay') Kolay.

Sırr-ı 'ışk[1] sor baña 'allâmeler ḥall eylemez

Kim görüpdür bu cihânda ola düşvâr iş **geñez**

[1364/1]

göyin-: (DLT köy- 'yanmak, yakmak') Yanmak.

Güneş ruḥsârını gördüm beni benden hemân aldı

Göyindüm âteş-i 'ışka sanasın şem'e pervâne

[3120/3]

göynüklü: (DLT köy-'yanmak, yakmak') **1.** Gönül yakıcı, yanık **2.** Baĝrı yanık.

Derd-i dil aḥvâlini bir bir zebân-ı ḥâl-ile

Nâle adlu şerḥ ider **göynüklü** sazum var-ıdı

[3430/3]

gözü : (ET köz+gü, DLT közñü, közñü 'ayna') Ayna.

Dilüm inler benüm dölâba döndi

Gözüm **gözü**lerinden dökilür yaş

[1436/3]

güy-: (DLT küd- 'durmak, beklemek, gözlemek, gütmek') Beklemek.

Seni sevmek günâh-ısa katuñda

Bugün öldür meni irteye **güyme**

[2977/2]

ır-: (<Et., OT. yıra- (DLT) 'uzaklaştırmak, ayırmak, kovmak') Ayırmak, cüda kılmak; ayrılmak, geçmek.Her kim ki **ırar** 'aşıkı dilber kapusından

Budur dilegün anı ki ol derbeder olsun

[2696/5]

iñen : (EAT iñen 'çok, pek, daha çok, gayet, ziyade') Çok, gayet, pek, ziyade, daha ziyade.

Nağd-i cân almak hünerdür 'ışk elinden döstlar

Niçe dil virmek **iñen** āsāndur meh-rūlara

[3055/2]

iñende: (EAT iñende ‘çok, pek, daha çok, gayet, ziyade’) Çok, gayet, pek, ziyade, daha ziyade.

Kanlu yaşımı görüp kaçma **iñende** güzelüm

Niçe bir cevr ü cefālar kılasın vāz gele

[3138/3]

irgür-: (ET irtür- ‘eriştirmek’ EAT irgür-, irür-, ergür-‘ulaştırmak, eriştirmek’) Ulaştırmak, eriştirmek.

Beni ferdāya salma vaşla **irgür**

Mebādā irmeye bu ‘ömr-i ferda

[68/4]

iti: (DLT yitik ‘keskin, bilenmiş’) Keskin.

N’olur hālūñ geçisersin sırātı

Kılıcdan **iti** dirler kıldan ince

[2876/5]

ilt-: (ET (Uyg.) elit-, elt- ‘getirmek, iletmek’, él-‘yaklaşmak, iletmek’) Götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek.

Ġubār itdüm özümi yollar üzre

Ümüdüm bu ki **ilte** kūyuña bād

[411/5]

kaçan: (DLT kaçan ‘ne vakit, vaktaki, ne zaman’) Ne zaman.

Serv tek gelse kıyāma her **kaçan** ol şāh-ı gül

Gözlerüm yaşı olur ol dem benüm āb-ı revān

[2716/4]

kakı-: (DLT kakıg ‘kızma’, kakıt- ‘kızdırmak, canını sıktırmak’) Öfkelenmek, kızmak, itiraz etmek, karşı gelmek; azarlamak, takdir etmek.

Hışm eyler ise ğam yime iy dil yine oħşar

Efendi olan **kakır** u oħşar kölesine

[3077/6]

Çaglar her yaña dīdār isteyüp āb-ı revān

Çünkü bahra girdiler **kamusı** hāmūş oldılar

[533/4]

kanda: (DLT kanda ‘nerede’) Nerede.

Derd-i ‘ışka dōstlar hergiz bulunmaz bir tabīb

Dermend-i ‘ışk her **kanda** ola olur ğarīb

[161/1]

kangı: (<ET kanyu 'hangi' <*ka+n+yu <*ka+n+ğı) Hangi.

Rüşen itdi **kangı** dil kim mihrüñ ile sînesin
Şâf kıldı ğill ü ğışdan gün gibi âyînesin

[2622/1]

kanı: (DLT kanı 'nere') Hani, nerede.

Uyhu gelmez gözüme gördüm seni tâ h'âbda
Kanda gitmişdür 'aceb bilsem **kanı** uyhu diyen

[2056/4]

kars-: (DLT kars kars 'el çırpılmaktan çıkan ses', kars kars aya yapmak 'el ayalarının birbirine vurarak ses çıkarmak') El çırpılmak, alkışlamak.

Açılıp güller müzeyyen oldu eṭrâf-ı çemen
Rağşa girmiş servler durmaz aya **karsar** çınar

[701/2]

Şahn-ı gülşen toptolu olmuş yine ezhâr-ıla
Rağşa girmiş servler hem ellerin **karsar** çınar

[1078/4]

katı: (KB katıg 'katı, sert, çok') Çok, pek, pek çok.

Gün yüzine gel eyle taḥammül nazar olsun
Yakarsa seni göz göre oda **katı** şaşma

[2900/3]

kendüzi: (<kendü [<kentü] özi ET kentü , Uyg. kântü, DLT kendü 'kendisi') Kendisi.

Baglanalı zülfüñüñ zencîrine dîvâne dil
Kendüzin fark eylemez degül ki sol u sağına

[3096/4]

key : (DLT key 'pek, gayet, sağlam') Çok, pek, gayet, pek çok.

Ka'be küyuñda Muḥibbî kendüyi ḳurbân ider
Key ulu devletdür aña ola yoluñda fitil

[2051/5]

kırnag: (OT kırnak 'cariye; çalımlı, süslü kimse; güzel, titiz; cilveli' DLT kırkın, kırnak, kız kırkın 'cariye') Köle, kul, hizmetçi.

Gerçi kim 'âlem içinde mâh-rûlar çok velî
Sen şeh-i ḥübânsın anlar hep saña **kırnaglar**

[863/5]

kuç-: (DLT koçmak 'kucaklamak') Kucaklamak, bağrına basmak.

Ne ṭarîḳ ile ḳadeḥ bilsem oper la'1-i lebin
Kuçar ancak bilini anı kemerden sorasın

[2679/3]

külek: (AzT ‘rüzgâr, esinti, yel’) Rüzgâr, yel.

Baħr-ı eşkümde Muħibbî bu cihân fülk olalı
Zevraķı meh **külegi** gün bâdbânıdur felek

[1759/5]

oş: Köpek, rakip.

Bir gördi yine itleri ile bizi ħabîb
Devlet irişdi başa dilâ **oşlardanuz**

[1219/7]

öğrence: (TS öğrence) Yeni öğrenilirken yapılan iş.

Çekelüm cevri ne gelür elden
Bu da olsun ħabîbüm **öğrence**

[2806/3]

öñdül: (TS öğdül) Mükâfat, yarış ödülü.

Zülf-i şeb-dîziyle koşdum bu yaşum gülgünımı
İşidelden berü kim lâ‘l-i lebüñ **öñdül**üdür

[686/2]

örü dur-: (ET, OT. Örü ‘yukarı, dik’ <* ör- ‘çıkılmak yükselmek’-ü) Ayağa kalkmak, ayakta durmak.

Sākî **örü dur** doldur yüri cām-ı zücācı
Ĥasta göñüle gel idelüm bir dem ‘ilācı

[3388/1]

sañıl-: (ET sañ- ‘batırmak, saplamak, dürtmek, sokmak’ , DLT sañık-, sañıl-, sañık-, sañış-, sañ-) Batmak, saplanmak.

SİNeme gāmze okı **sañıl**uban kılduğı bu
Varacak bir yiri yok döne gelür cānda yatur

[663/6]

sagalt-: (< sağ+al ‘iyileşmek, düzelmek’, EAT sağalt- ‘iyileştirmek’, Çağ. sağıl-‘sıhhat bulmak, kesb-i afiyet etmek’ ÖZT sağaymak ‘iyileşmek’) Hastalığı iyileştirmek.

Ĥaste-i ‘ışķam şabîb-i dilden istedüm devā
Bir cevābıyla **sagalt**dı lebleri dārū-y-ı mış

[1412/3]

sagış: (DLT sakış ‘sayma, sayış’) Sayı, adet, miktar, hesap.

Yakmışam nār-ı gām-ıla kendümi başdan başa
Çekdüğüm derd ü elem gelmeye hergiz **sagışa**

[2967/1]

sayru: (EAT sayrı, sayru ‘hasta’ <?*sa-y-rı) Hasta.

Ĥam şebinde şasta dil eyler temennā-yı vişāl

Dürlü dürlü fikr ider bir ölecek **sayru** gibi

[3356/2]

señek: (DLT señek 'su içilen testi; ağaçtan oyulmuş su kabı') Çam ağacından veya topraktan yapılmış su kabı, su testisi.

Niçe yıldur **señek**dür bu Muhibbî

Vefâ tavkıñ n'ola kılsañ kılade

[2936/5]

sın- : (ET Uyg. Sın-, sıyuk 'kırıntı', OT sın- 'kırılmak', sınık 'kırılmış') Kırılmak, parçalanmak.

Muhibbî **sınsa** ābgîne göñülün

'Aceb midür atarsañ sengi sorma

[3050/7]

sınık/sınık: (ET Uyg. Sın-, sıyuk 'kırıntı', OT sın- 'kırılmak', sınık 'kırılmış') Kırık.

Bir sıfâlî **sınık**ın virmeye bir cām-ı Cem'e

Rind kim gūşe-i meyhānede bir Cem görünür

[654/3]

Bir **sınık** kāse ile farkı nedür cām-ı Cem'ün

İçecek anı gedā mey-gedede Cem görünür

[712/2]

söyin-: (EAT söyün-, sögün-, sövün- 'sönmek, parlaklığı gitmek', Osm. söyün- 'sönmek') Sönmek.

Yaş dökdükçe dīde dil āteş[i] ziyāde

Oldı 'āceb **söyinmez** bu āteş-i derūnum

[2209/3]

suvar-: (DLT suvarmak 'sulamak') Sulamak, su vermek, su içirmek .

Çeşm-i hūn-ıla **suvar**dum yine sīnem dāğını

Bir nazar eyle temāşā ol gül-i hamrāya bak

[1664/5]

tam-: (DLT tammak 'damlamak') Damlamak, damla damla akmak.

Dīdeden eşküm benüm turmayuban her gün **tamar**

Görmese gül yüzini bu gözlerümden hūn **tamar**

[485/1]

tamzur-: (DLT tamıt-, tamtur-, tamuz- 'damlatmak' ET (Uyg.) tamız- 'damlatmak' EAT damzur- < tam-ız-ur) Damlatmak, damlatarak içirmek.

Eksük olmasun yaşı her dem bu ben dil-ħastenün

Teşne görse tamla tamla **tamzurur** agzuma su

[2776/3]

tañ: (ET, OT tang ‘şaşacak, şaşılacak nesne’) Hayret, şaşılır.

Yārı gördükde gözüm yaşı bulansa **tañ** degül

Nev-bahār irdügi dem sular ider tuğyān akar

[534/5]

tañla- : (DLT tangla- ‘danlamak, taaccüp etmek’, tanglaş- ‘şaşmak’; tanglat- ‘şaşırtmak’; tangsuk ‘şaşılacak, acayip’) Taaccüp etmek, hayret etmek, şaşmak, garip bulmak.

Secde itse küyına her yañadan ‘āşıkları

Tañlamañ çün Ka‘be’nün dört gūşesi mihrābdur

[912/4]

tapşur-: (DLT tapçur- ‘tapşirmek, ulaştırmak, teslim etmek’) Teslim etmek, tevdi etmek, emanet etmek.

Cefālar eylese her dem dili fermāna **tapşurdum**

Kula ne ihtiyār olsun kamu sulţāna **tapşurdum**

[2112/1]

tek: (DLT tek ‘sadece, gibi) Gibi.

Kankı ‘āşık kim Muhibbī cevri dilberden kaçā

Pārālsun tīg-ı miñnetle kalem **tek** bend bend

[380/5]

toyla-: (DLT toy ‘ordu durağı’, KB toy ‘halk, topluluk, ordu karagâhi’, TS toy ‘ziyafet, şölen’) Ziyafet vermek, ağırlamak.

Ni‘met-i vaşlın döküp bu ‘āşıkını **toylaya**

Ol mürüvvet yārda yokdur ki anı eyleye

[2877/1]

tuş ol-: (EUTS tuş ‘eş, arkadaş; tesadüf, zaman’) Rast gelmek, isabet etmek, karşılaşmak.

Segriyüp çeşmüm kaçān şādī nişānı depreşe

Şād olur gönüm umar kim **tuş ola** ol mehveşe

[2826/1]

ugrı: (DLT oğrı ‘hırsız, hırsızlık’) Hırsız.

Zülfüñüñ olduğı budur bāğ-ı hüsnüñe yakın

Güllerüñ dirmek diler bir **ugrı** Hindü’dur sakın

[2506/1]

uşan-: (DLT uşal- ‘ufalanmak’) Kırılmak, parçalanmak, dağılmak.

Gel sima Muhibbī kuluñuñ gönlini iy dōst

Kim ide bütün anı ki çün şīşe **uşandı**

[3510/5]

uşat-: (DLT uşat- ‘ufalatmak’) Parçalamak, ufaltmak.

Seng-i cefāyı her yaña dilberler atdılar

‘Āşıkıların zücāce-i kalbin **uşıtdılar**

[965/1]

uşıta: (DLT uş ‘şimdi, işte’) İşte.

Görmek isterseñ nigārā sīnemüñ sen yarasın

Uşıta hançer **uşıta** sīne hıdmete tek yarasın

[2441/1]

üküş: (DLT öküş ‘çok’) Çok, fazla, ziyade.

Benüm derd-i dilüm gāyet **üküşdür**

Bulunmaz aña hergiz hadd ü gāyet

[263/2]

üş-: (DLT üşmek ‘üşmek, üşüşmek, toplanmak’) Topluca gelmek, üşüşmek, toplanmak.

Başuma **üşti** fiğānum işidüp ‘ālem benüm

Görelere hicrān eger bākī kıla hengāmesin

[2591/3]

yalman-: (TS yalman- ‘yalanmak’) Yalanmak, yalanıp yiyecek bir şey aramak.

Yalmanur kan içmege her dem-be-dem şemşürümüz

Togrulup gitdi ‘adūnuñ cānın ala tīrümüz

[1213/1]

yalman: (EAT ve Osm. yalman ‘kılıcın, kamanın, bıçağın, mızrağın ucu’) Kılıcın, bıçağın, mızrağın, süngünün ağzı ya da ucu.

Teşnedür cānum göricek tīğ-ı nābuñ yalmanur

Gel içür istedüğüm ben tīğūñ **yalmanıdır**

[976/4]

yap yap: (TS yab, yabca, yab yab ‘yavaş yavaş, usul usul’) yavaş yavaş.

Tīşe-i āh-ıla **yap yap** keseyim küh-ı gamı

Kühkenlikde bugün kendümi Ferhād ideyin

[2420/4]

arak : (<yara-k Çağ. yarağ ‘alet, araç, gereç’, DLT arak ‘fırsat, imkân’, Osm. arak ‘hazırlık, donanım’) (At hakkında) İdmanlı; Hazırlık yapmak.

Koşalum eşk-i gülgünü kanı ol zülf-i şeb-dīzün

Kosañ ger büseñi öñdül yaşum gāyet **aragında**

[2983/5]

Yarak itdüm bugün gülgün-ı eşküm

Koşar mı kandadur ol zülf-i şebdiz

[1372/2]

yasdan-: (DLT yastamak ‘yastık dayamak, yaslanmak, söz dokundurmak’, yastal- ‘dayanmış olmak’) Yaslanmak, dayanmak.

N’ola **yasdansam** eger taş işigini şubha dek
Kim sa‘ādet kişiye vaqt-ı seherden açılır
[1204/3]

yavlak: (ET yawlak, yablak ‘kötü, fena, değersiz, yavuz’, OT yawlak ‘kötü, fena’) Pek, çok, gayet.

Yoluñda merdüm-i çeşmüm düketdi gevher-i eşki
Dirîgâ kalmadı varı beni **yavlak** fakîr itdi
[3446/4]

yidil-: (DLT yét- ‘yetmek, yedeğinde götürmek’, yétil- ‘güdülmek, yedilmek’) Çekilmek, yedekte götürülmek.

Ťavķ olup boynuma āh zencîr olaldan göz yaşı
İki yanından **yidilür** oldu dil mānend-i şîr
[986/2]

yil-: (DLT yélmek ‘koşmak’) Koşmak, acele yürümek.

Deşt ü vādilere Mecnün gibi turmaz **yilerem**
Tolaşup zülfine dil ol gözi āhûlar-ıla
[2854/4]

yilte-: (TS yilte ‘teşvik’, yilte- ‘teşvik etmek, harekete geçirmek’) Teşvik etmek, tahrik etmek, kışkırtmak.

Zülfî sevdāsı komaz sevdālara **yilter** beni
Turmadan olmaz kuru ğavĝālara **yilter** beni
Ol cefākārum salar ferdālara **yilter** beni
Āh elinden dilberüñ feryād elinden dilberüñ
[3557/3]

yügriş-: (DLT yügrüşmek ‘koşuşmak’) Koşuşmak.

Ķāmet itse ol sehî servüm kıyāmetler kopar
Ehl-i diller her taraf āh eyleyüp **yügrişmedür**
[1783/4]

yügrük: (DLT yügrük ‘koşucu, geçici, yügrük’) Hızlı giden, çok koşan.

Aldı gönülüm öñdülün bir nev-civānuñ **yügrügi**
Olalıdan hüsñ-ile mülk-i cihānuñ **yügrügi**
[3438/1]

Sonuç

Dil bilgisi çalışmalarının vazgeçilmez kaynaklarından biri olan divanlar dönemin sosyal, kültürel ve edebî hayatı hakkında birçok bilgiyi bünyesinde barındırır. Edebî değerlerinin yanında dil özellikleri açısından da önemli olan bu eserlerde yer alan kelimeler ve gramer unsurları dönemin

dili hakkında okuyucuya ciddi bilgiler sunar.

Muhibbî, 16. yüzyılda Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı şiirlerinde başta Eski Anadolu Türkçesi olmak üzere Azerbaycan ve Çağatay Türkçesine özgü şekil ve kelimeleri eserine ustaca yansıtmıştır. Ses, ek ve kelime düzeyindeki bu yansımalar, eserin yazıldığı dönemden itibaren azalarak kullanımdan düşmüştür. Örnek olarak buraya aldığımız bazı ekler ve kelimeler Anadolu ağızlarında varlığını devam ettirmektedir.

Söz Varlığında Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları başlığı altında incelediğimiz kelimelerin neredeyse tamamı Eski Türkçedeki kullanıma uygun olduğu görülmektedir.

Bugüne kadar Kânûnî'nin şiirleri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Divan üzerinde yapılan son çalışma Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz tarafından 2016 yılında yayımlanmıştır. Kânûnî'nin bütün yönleriyle ele alındığı bu eser, bundan sonra yapılacak pek çok çalışmaya da kaynaklık edecek mahiyettedir.

KAYNAKLAR

- Âdile Sultan (1308). *Dîvân-ı Muhibbî, Matbaa-i Osmânî*. İstanbul 1308.
- Ak C. (1987). *Muhibbî Divânı-İzahlı Metin*. Ankara 1987.
- Ak C. (2006). *Muhibbî-Farsça Divân*. Ankara 2006.
- Arat R. R (1979). *Kutadgu Bilig Dizini III*. İstanbul 1979.
- Atalay B. (1998). *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi*. Cilt I-IV. Ankara 1988.
- Başdaş C. (2014). “Türkçede Üçüncü Şahıs İyelik Eki ve Zamir N’si”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 30 (2014) 147-161.
- Caferoğlu A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul 1993.
- Çabuk V. (1980). *Divan-ı Muhibbi (Kanuni Sultan Süleyman'ın Şiirleri)*. İstanbul 1980.
- Çavdar Y.. “Muhibbî (Kânûnî Sultan Süleyman) Divanı'nın İki Yeni Yayını”. *SÜTAD* 38 (2015) 353-359.
- Direkci B. (2013). “Âşık Ömer Divanı'nda Eski Anadolu Türkçesi Unsurları”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (2013) 15-28.
- Ercilasun A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara 2004.
- Ergin M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul 1993.
- Erol H. A. (2014). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara 2014.
- Gülensoy T (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Cilt I-II. Ankara 2007.
- Karasoy Y. (2016). “-gAndA / -AndA Bir Zarf-Fiil Eki Midir?”. *Dil Araştırmaları* Güz 2016/19 (2016) 7-16.
- Korkmaz Z. (1964). “Eski Anadolu Türkçesindeki -van/-ven, -vuz/-vüz Şahıs ve Bildirme Eklerinin Anadolu Ağızlarındaki Kalıntıları”. *TDAY Belleten* (1964) 43-65. Ankara
- Sertkaya O. F. (1988). “Bolsungıl Tep Tediler”. *I. Uluslar Arası Türk Dili Kongresi* (1988). Ankara.
- Şçerbak A. M. (2016). *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)*. Çev. Y. Karasoy, N. Hacızade & M. Gülmez. Ankara 2016.
- Taş İ. (2009). *Süheyl ü Nev-bahâr'da Eskicil Ögeler*. Konya 2009.
- Timurtaş F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. İstanbul 1994.
- Tunç S. (2000). “Muhibbî Divânı'nda Şiir ve Şâir ile İlgili Değerlendirmeler”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (2000) 265-283.
- Yavuz O. (2006). *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri (İnceleme-Gramer-Metin)*. Konya 2006.
- Yavuz O. (2014). *Muhibbî Divânı-Kendi Hattıyla, (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. İstanbul 2014.
- Yavuz O., Direkci B., Gülmez M., Yastı M. & Duyar H. (2014). *Muhibbî Divânı-Bölge Yazma Eserler Nüshası*. Konya 2014.
- Yavuz K. & Yavuz O. (2016). *Muhibbî Divânı -Kânûnî Sultan Süleyman (Bütün Şiirleri) I-II Cilt*. İstanbul 2016.